

SOBIQ ITTIFOQ DAVRIDA O‘ZBEKISTON SSSRNING IJTIMOIY-IQTISODIY HAYOTIDAGI MUAMMOLAR

Kendjayev Yakub Yusupovich
Qarshi Davlat Universiteti Tarix
fakulteti II bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Respublikamizning o‘tgan asrning o‘rtalaridan XX asrning 90 yillariga qadar mamlakatimiz hududida sovet hokimiyatining olib borgan islohotlari natijasida ichki hayotda vujudga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarning kelib chiqishi va unga xalqimizning munosabatini ochib berishdan iboratdir.

Kalit so‘zlar: Paxta yakkahokimligi, jamoa xo‘jaliklari, uy-joy qo‘rish kooperativlari, Navoiy, Uchquduq, Zarafshon, Markaz, Ittifoqdosh respublikala.

SSSR davlati dunyoda o‘zining hukmronligi uzoq muddat davomida saqlash maqsadida o‘zining tarkibidagi barcha respublikalarning ixtisoslashuv imkoniyatidan kelib chiqqan holda, ulardan misli ko‘rilmagan darajada foyda olish maqsadida ko‘plab ishlar qilindiki, bu esa mahalliy xaqlarning noroziligiga sabab bo‘lib bordi. O‘zbekiston XX asr 60 yillaridayoq ittifoqdosh respublikalar orasida mineral o‘g‘itlar ishlab chiqarish bo‘yicha uchinchi o‘rinni egallagan, 1980 yillarga kelib mamlakatdagi butun kimyo korxonalarining beshdan bir qismi O‘zbekistonda joylashtirildi. Bu korxonalar ham mamlakat ehtiyoji uchun zarur bo‘lgan mahsulot ishlab chiqarib, respublikada atrofmuhitiga tuzatib bo‘lmas darajada zarar keltirdi. Buning ustiga bunday korxonalar asosan aholi zich yashaydigan, namlik juda tez so‘rilib ketadigan yerlarda qurildi. Masalan, Qo‘qondagi yangi kimyo zavodi ham ana shunday yerda qurilgan bo‘lib, bu korxonada texnik tartibga rioya etilmasligi va uskunalarning ahvoli yomonligi oqibatida rejada belgilangandan 3 marta ko‘p zaharli moddalar havoga chiqarildi¹.

Paxta yakkahokimligining zo‘ravonligini oqlash va o‘zbek xalqini mafkuraviy jihatdan karaxt qilib qo‘yish maqsadida Markaz siyosatdonlari O‘zbekiston va boshqa ittifoqdosh respublikalardan iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan orqada qolayotganligini e‘tirof etib, uni jadal rivojlantirish zarurligini ta’kidlar edi. Biroq aldagani bola yaxshi naqliga amal qilib, byudjetdan mablag‘ ajratishda markaz manfaatlari ustun turar edi.²

¹ Ўз МДА, Р-2454-фонд, 6-рўйхат, 5966-иш, 96-варак.

² Абдуллаев А.Н. Ўзбекистонд апахта якка хокимлиги ва унинг окибатлари (1917-1991 й.й) Диссертация-Тошкент 2010. 456

Statistikaning ko'rsatishicha, bugungi kunda O'zbekistonda aholi jon boshiga hisoblaganda daromadi 75 so'mdan oshmaydigan 8 mln 800 mingga yaqin kishi yashab turibdi, bu esa aholining 45% ni tashkil etadi. Mutaxasislarning hisob-kitoblariga ko'ra, hozirgi paytda kun kechirish uchun kamida 85 ming so'm zarurligini e'tiborga oladigan bo'lsak, ana shunda odamlar qanday qiyinchilik bilan, uchma-uch yashab kelayotganiga o'zingiz baho berishingiz mumkin. Respublikadagi sotsial ahvol, odamlarning sotsial ta'minoti va ularni ijtimoiy himoya qilish mutlaqo qoniqarsiz. Qishloq aholisining atigi 5% kanalizatsiya va vodoprovot bilan, sal kam 50% ichimlik suvi bilan, 17% tabiiy gaz bilan ta'minlanganini normal ahvol, deb hisoblash mumkin emas. Noiqtisodiy ruxda qabul qilingan markazni qarorlaridan biri, bu 1960 yillar boshida aholi ixtiyoridagi chorva mollarining chegaralab qo'yilishidir. Ya'ni har bir oilada to'rtta mayday tuyoqli va bir bosh qoramol hamda ma'lum hisobdagi parranda boqish belgilandi.

O'z navbatida bu zaharlar oziq - ovqat mahsulotlari va ochiq suv havzalari orqali aholi organizmiga o'tib, sog'lig'iga salbiy ta'sir qildi. Natijada 1952 yilda O'zbekiston davlatga 2 mln. 367 ming t. paxta topshirdi, bu 1940 yildagiga nisbatan deyarli ikki baravar ko'p edi¹. Biroq bu o'sishga agrar ishlab chiqarishni rivojlantirishdagi obyektiv sog'lom jarayonlar tufayli emas, balki o'zbek dehqonlarini ayovsiz ishlatish hisobiga erishildi. Paxta yakkahokimligini mustahkamlashga qaratilgan bu imperiyacha siyosat respublika qishloq xo'jaligining umumiy ahvoriga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Masalan, 50-yillarning boshlarida O'zbekiston ekin maydonlarni urushdan oldingi darajasiga yetkazib bo'lmadi. Don ekinlari yalpi hosili 1940 yildagi 615.1 ming t.dan 443 ming t.ga, uzum 1302 ming t.dan 840 ming t.ga, poliz ekinlari 331.9 ming t.dan 153 ming t.ga tushib qoldi. Ayni vaqtda sabzavodlar hosildorligi gektariga 152 t. dan 73 t. ga, poliz mahsulotlari 84 t.dan 66 t. ga tushib qoldi. Paxtadan tobora ko'proq yalpi hosil olishga erishish siyosatining yaqqol ifoasi yangi o'zlashtirilgan yerlarda paxta yetishtiradigan xo'jaliklarni jadallik bilan tashkil etish bo'ldi. Masalan, mutaxasislarning hisoblashicha, dehqon g'o'za orasini chopiq qilish davrida kunlik normasini bajarish uchun o'g'ir ketmonni 50 ming marta ko'tarib taslash lozim bo'lib, faqat, 159 marta yerga ketmon o'rgani uchun tiyinga ega bo'lgan. Aholi jon boshiga oziq-ovqat islohotlari iste'mol etish esa yildan-yilga kamayib borgan. Masalan, 1980-1987 yillarda go'sht va go'sht mahsulotlari tegishli ravishda 31kg dan 26 kg ga, sabzavot va poliz mahsulotlari 177 kg dan 172 kg ga, kartoshka 29 kg dan 26 kg ga tushib qoldi va boshqa istimol mahsulotlarini yetishtirishda ahvol bundan ham past bo'ldi. Respublika aholisiga 1988-yili rejadagi 51,6 ming tonna poliz mahsulotlari,

¹ Марасулов Ш.П. Ўзбекистонда тўқимачиликнинг ривожланиши Тошкент: Билим, 1972. 36 б.

126,4 ming tonna ho‘l meva, sabzavot poliz mahsulotlari yetishtirish 17-23 %ga kamaydi. Umuman, O‘zbekiston ho‘l meva, 132,9 ming tonna uzum yetkazib berilmadi yoki ho‘l meva, sabzavot bilan o‘z aholisi ehtiyojlarini 57 %ga qondirib, sobiq Ittifoq buyicha 14-o‘rinda bo‘lgan.¹

Qishloq aholisi O‘zbekistonning shaharlarida yashovchilarga qaraganda 2,5 barobar kam yorma va dukkakli maxsulotlarni, kartoshkani qariyb 3 marta, sut va sut maxsulotlarini 3,5 marta, sabzavot va polizni 25 kg kam iste‘mol qilgan. Sobiq Ittifoqqa nisbatan esa o‘z iste‘molida g‘o‘shni 5,6 barobar, sut maxsulotlarini 3, tuxum 3,5, kartoshka 4,7, baliq mahsulotlarini- 21,6 barobar kam ishlatgan.

Paxta yakkahokimligining zo‘ravonligini oqlash va o‘zbek xalqini mafkuraviy jihatdan karaxt qilib qo‘yish maqsadida Markaz siyosatdonlari O‘zbekiston va boshqa ittifoqdosh respublikalardan iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan orqada qolayotganligini e‘tirof etib, uni jadal rivojlantirish zarurligini ta’kidlar edi. Biroq aldagani bola yaxshi naqliga amal qilib, byudjetdan mablag‘ ajratishda markaz manfaatlar ustun turar edi.² Paxta yakka hokimligini yanada rivojlantirish maqsadida kommunistik mafko‘raviy tazyiq kuchaytirilib, 1972 yil 30 mayda O‘zbekiston hukumati Respublika jamoa xujaliklarida capital qo‘rilishni yaxshilash va xutor tizimini tugstish tadbirlari to‘g‘risidagi qarorni qabul qilishga majbur bo‘ldi va 1973-1975yillar ichida 250 ming qishloq oilasini o‘z ichiga olgan 3 mingdan ortiq qishloqlar yo‘q qilindi. 1975 yildan boshlab jamoa xo‘jaliklarida uy-joy qo‘rish kooperativlari ular ananaviy o‘zbek qishloqlarini bo‘zilishiga o‘zllarining salbiy hissalarini qo‘shdilar. Masalan qishloqda ahli jon boshiga imorat qurish 1970 yildagi 0,38kv metrdan 1985 yili 0,2 m2 ga tushib qoldi. Shaxsiy uy-joy qurilishida esa bu holat 0,2 dan 0,16m2ga ega bo‘lgan va O‘zbekiston uy-joy bilan ta‘minlashni darajasiga ko‘ra sobiq ittifoqda 12-o‘rinni egalladi. Ma’lumki, tabiiy boyliklarini yanada ko‘proq o‘zlashtirish maqsadida marka zga qarashli O‘zbekistonda bir qator shaharlar (Navoiy, Uchquduq, Zarafshon va boshqa) ni barpo etdi, byudjetdan uy-joy qurish uchun ajratilgan mablag‘lar, asosan, bu sohaga yunaltirildi. Qishloqlarda esa turarjoy qo‘rilish o‘z holiga tashlab qo‘yildi yoki aholining daromadi hisobiga qo‘rish yo‘lga qo‘yildi. Shuning uchun ham ko‘pgina uylar xom g‘isht va paxsadan oddiy usulda qo‘rildi, ularda inson uchun zaruriy qulayliklar yaratilmadi yoki kanalizatsiya, issiq va sovuq suv hamda foydalanish imkoniyatidan mahrum etildi.

¹Абдуллаев А.Н. пахтачилик: турғунлик йиллари манзаралари // конун ҳимоясида. - Тошкент,2003 -№ 11.- б.34-36

²Абдуллаев А.Н. Ўзбекистонда пахта якка хоқимлиги ва унинг оқибатлари (1917-1991 й.й) Диссертация-Тошкент 2010. 456

Shunday qilib, sovet mustabid tuzumi tomonidan asorat solish, ma'naviy va moddiy qaramlikni kuchaytirish siyosati, Markaz tomondan amalga oshirilibkelingan O'zbekistonda paxta yakkahokimligini rivojlantirish sohasidagi ustuvor yo'l-yo'riqlar va madaniy siyosati milliy manfaatlariga muvofiq kelmasligi halikatlilik oqibatlariga olib keldi. Markaz hukmron doiralarning O'zbekiston iqtisodiyotidagina emas, balki o'zbek xalqi ijtimoiy siyosiy va madaniy hayotiga ham putur yetkazdi. Zero, O'zbekiston aholisining turmush darajasi va uning ijtimoiy ta'minotiga ko'ra, o'tgan asrning 80 yillar oxirida eng qoloq respublikalardan biri bo'lgan edi. Bu achchiq haqiqat edi. Biroq, biz bugungi kunda bu tarixiy bilish bilan bir qatorda, undan saboq chiqarib, uni anglash orqali mustaqillik qadrini mustahkamlamog'imiz zarur. Paxta yakkahokimligi (monokultura) keyingi bir necha yil ichida paydo bo'lgan hodisa bo'lmay, balki o'zining qariyb yuz yillik rivojlanish tarixiga ega.

Respublikaning ilmiy-texnikaviy imkoniyatlaridan esa yetarli darajada foydalanilmadi. Agrar sohani kadrlar bilan ta'minlash borasida ham muommolar keskinligicha qolaverdi. Yuqorida sanab o'tilgan yutuqlarga qaramasdan, partiyaning kadrlar siyosatidagi turg'unlik xollari tobora rasmiy tus olib bordi. Odatda kadrlar masalasidagi qo'pol xatoliklar haqida lom-lim deyilmas yoki ular mahalliy boshqaruv organlarining tashkiliy ishidagi kamchiliklar deyilrdi, xolos, xo'jaliklarning amaliy faoliyatidagi xato va kamchiliklar ular ma'muriyati hamda mutaxassislarining samarali ishlamaganligi oqibati deb ko'rsatilardi. Statistikaning ko'rsatishicha, 1970-yillarning boshlarida jamoa xo'jaliklari raislari, davlat xo'jaliklari direktorlari, bosh mutaxassislari, agronomlari, veterinariya shifokorlari va zootexniklar orasida amaliyotchilar soni 1,3% dan 5,7% gacha edi, jamoa xo'jaliklaridagi muxandis-texniklarning 36,3%, dehqonchilikdagi brigada boshliqlarining tegishli ravishda 74,7 va 54,5%, chorvachilikdagi ferma mudirlari va brigada boshliqlarining 73,1 va 52,4% i amaliyotchilardan iborat edi.

Haqiqatan, so'nggi qayta qurish davrida ham rejaga sig'inish va har qanday yo'l bilan uni bajaish ustuvor qilib qo'yildi. Paxtachilikda ishlab chiqarish harajatlarini holisona Hisob kitob qilish, tahlil va nazorat etish, yalpi hosilni ko'paytirish bahonasida inkor etildi. Natijada, Paxtachilikda Elektr energiya, yoqilg'i-moy, mashina va agregatlar, mehnat resurslari, tayyor mahsulot va moliyaviy imkoniyatlar o'z xolicha ishlatildi. Chunonchi, 9.6% moddiy harajatlar paxta xom ashyosini qariyb 95% tannarxidan iborat bo'ldi. Ishlab chiqarishdagi noreallik oqibatida paxtakor dehqon rejani bajarish yo'lida kuniga 12-16 soatlab, dam olish kunlariyu bayram kunlari ham mehnat qildi. Chunki ish haqi to'lash tizimida bajarilgan ishlarning hajmi va sifatiga to'lanadigan ish haqi orasida iqtisodiy bog'lanish yo'q edi.

Xulosa qismida shunday xulosaga keldikki, Sovet totalitarizm davrida O'zbekistonda amalga oshirilgan paxta yakkahokimligi, paxta maydonlarining yildan-

yilga oshib borishi, ko'plab yechimini topishi lozim bo'lgan muammolarni keltirib chiqargan. Urushdan keyin paxta maydonlarining ortib borishi, birinchi navbatda oziq-ovqat ekinlarining, ayniqsa donli mahsulotlarning, poliz ekinlarining hamda yaylovlarning hisobidan ortib brogan. Buning oqibatida respublikada aholining bu mahsulotlarga talabi ortib borgan, yaylovlar qisqarib chorva mahsulotlari, ayniqsa aholi o'rtasida go'sht va go'sht mahsulotlari, poliz ekinlari iste'moli yildan yilga kamayib brogan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Ўз МДА, Р-2454-фонд, 6-рўйхат, 5966-иш, 96-варақ.
2. Абдуллаев А.Н. Ўзбекистонд апахта якка хокимлиги ва унинг окибатлари (1917-1991 й.й) Диссертация -Тошкент 2010. 45б
3. Абдуллаев А.Н. пахтачилик: турғунлик йиллари манзаралари // қонун ҳимоясида. - Тошкент,2003 -№ 11.-б.34-36
4. Марасулов Ш.Р Ўзбекистонда тўқимачиликнинг ривожланиши Тошкент: Билим, 1972. 36 б.